

Individu en gemeenschap

Welke opleiding kies je? Ga je trouwen, samenwonen of blijf je liever alleen? Wens je kinderen of kies je voor een carrière? Belangrijke wissels in de reis van ons leven, die we vroeger passeerden zonder dat we er zelf nadrukkelijk de hand in hadden, moeten we nu zelf bewust nemen. Ooit 'gebeurden' ze gewoon of anderen beslisten wel voor ons. Maar de samenleving individualiseert. En individualisering betekent: als individu op eigen benen moeten staan, zelf vorm en inhoud aan je leven geven, zonder nog te kunnen leunen op (of ook: belemmerd te worden door) een gemeenschap van familie, buurt, dorp of kerk. Individualisering voltrekt zich op allerlei terreinen. Op dat van de economie met name. Het is allang niet meer vanzelfsprekend dat als je op een boerderij geboren wordt je ook zelf boer wordt. Een opleiding of loopbaan kiezen, dat hangt steeds meer van jouw talent en wilskracht af, en steeds minder van je ouders of je milieu. Ook de sociale zekerheid individualiseert. Tot nog toe is het zo dat als je ziek of werkloos wordt of met pensioen gaat, je kunt terugvallen op collectieve regelingen zoals bijstand, WAO en AOW. Maar nu wordt er ook al gesproken van flexibele arbeidsvoorwaarden, individuele ziektekosten- en arbeidsongeschiktheidsverzekeringen en van een pensioen op maat. De 'gemeenschap' draagt je steeds minder, ook financieel.

Ook samenlevingsvormen individualiseren. Steeds minder mensen kiezen voor een traditioneel huwelijk en gezin en geven de voorkeur aan losse samenwoningsverbanden of blijven liever alleen. In de periode 1990-2010 verwacht het Centraal Bureau voor de Statistiek een toename van het aantal niet getrouwde paren met 50 procent (van 400.000 naar 600.000). Het aantal mensen dat alleen woont groeit ook sterk: van 1,7 naar 2,6 miljoen. Nu bestaat één op de vier huishoudens uit één persoon, over 20 jaar is dat er één op drie. Als reden voor deze ontwikkeling wijst het CBS (behalve op de bevolkingstoename en de vergrijzing) vooral op het proces van individualisering.

En dat proces houdt geen halt voor de kerkdeuren. Ook de kerk individualiseert. Terwijl de kerk vroeger een vanzelfsprekend onderdeel van de sociale dorps- of buurtgemeenschap vormde, en je 'er bij hoorde' en 'dus ook mee deed', is kerk tegenwoordig een individuele keuze geworden. En ook al heb je die stap gedaan en ben je bewust lid geworden, dan nog doe je alleen mee aan die kerkelijke activiteiten, die jou persoonlijk aanspreken. Voor zover de kerk nog een gemeenschap is, is zij dat als middel voor persoonlijke doeleinden, en niet meer als doel in zichzelf. De kerk is een gemeenschap geworden van mensen met een BAT-relatie: Believing Apart Together (Okke Jager).

Een onomkeerbaar proces

Hoe moeten we nu tegen deze ontwikkeling aankijken? Voor een evenwichtig oordeel is het allereerst van belang zo goed mogelijk de feiten te onderkennen, voordat we ze een rapportcijfer geven. Welnu, individualisering is een *feit*, en niet van vandaag of gisteren. Ook al wordt er tegenwoordig veel over gesproken, we moeten niet doen alsof het een modeverschijnsel is. De wortels van dit proces gaan ver terug in onze geschiedenis. Sommigen wijzen op de 19e eeuw, op de opkomst van de industriële samenleving. Anderen gaan nog verder terug naar de 16e eeuw, de tijd van Renaissance en Reformatie, toen niet meer de kerk, maar de afzonderlijke mens in het middelpunt ging staan. Er lijkt sprake te zijn van een onomkeerbaar proces. 'Ertegen' zijn heeft net zoveel zin als 'tegen' een regenbui zijn.

”Er lijkt sprake te zijn van een onomkeerbaar proces. ‘Ertegen’ zijn heeft net zoveel zin als ‘tegen’ een regenbui zijn.”

Maar hoe moeten we dat proces nu waarderen? Er zijn mensen die alleen maar ach en wee roepen, uit heimwee hebben

naar de gemeenschapszin van vroeger, waar zorgzaamheid vanzelf scheen te spreken. Voor hen staat individualisering gelijk aan egoïsme. Het wordt koud en kil tussen de mensen, zeggen zij, en zij wijzen daarbij op de toenemende onveiligheid op straat en de grote eenzaamheid in de huiskamers. Individualisering staat haaks op solidariteit. En omzien naar elkaar, gaat het daar niet om in de kerk? Anderen daarentegen juichen de individualisering toe: eindelijk worden mensen eens op eigen benen gezet en kunnen ze zelf kiezen wat ze willen met hun leven! Ze mogen voor zichzelf spreken, als mondige mensen, en worden niet meer vastgepind op hun afkomst en hun milieu. Want wat konden de traditionele gemeenschappen de mensen klein houden en kleineren! Mensen op eigen benen zetten — is dat ook niet wat Jezus constant deed?

“dat individualisering zowel positieve als negatieve kanten bezit. Het komt er voor de kerk op aan om voor beide oog te hebben.”

Ik denk dat we niet overhaastig voor één van beide opvattingen hoeven te kiezen. Beter is het om, vanuit de erkenning van individualisering als een gegeven, te zeggen dat individualisering zowel positieve als negatieve kanten bezit. Het komt er voor de kerk op aan om voor beide oog te hebben. Zodat zij op beide haar beleid kan afstemmen. En een zinvolle rol kan blijven vervullen in een veranderende samenleving.

'Hier ben ik!'

Om met het *positieve* van individualisering te beginnen: er lijkt me vanuit de bijbel en belijdenis niets op tegen om de ontwikkeling waarbij mensen steeds meer voor zichzelf mogen spreken toe te juichen. Integendeel, de verantwoordelijke mens, de mens die roept: 'Hier ben ik!', is ons vanuit de bijbel vertrouwd. Ik denk bijvoorbeeld aan het scheppingsverhaal (Adam in de hof van Eden), aan de Psalmen en aan de roepingsverhalen van de profeten (bijvoorbeeld Jesaja en Ezechiël). De mens wordt in de bijbel steeds minder een 'wij'-zegger, die denkt vanuit de gemeenschap van het volk Israël, en steeds meer een 'ik'-zegger, die op zijn eigen verantwoordelijkheid wordt aangesproken. Mensen met naam en toenaam, persoonlijk door God geroepen, met Hem in een individueel gesprek gewikkeld. De reformatie, en met name Calvijn, onderstreepte deze rol van het individu nog eens. De relatie met God werd niet meer bemiddeld door de gemeenschap van de kerk (via de sacramenten). Het individu staat voor Calvijn rechtstreeks, naakt tegenover God.

We staan met een ja tegen individualisering dus in de bijbelse en protestantse traditie. Van daaruit ligt het in de lijn dat de kerk aan (met name jonge) mensen zoveel mogelijk de helpende hand biedt om 'ik' te leren zeggen. Weerbaar mens te worden in een geïndividualiseerde samenleving. De kerk heeft daarin een heel eigen bijdrage te leveren. Want zijn mondige mensen alleen maar mensen die weten te 'knokken' voor zichzelf? Het beeld van mens-zijn dat in de kerk levend wordt gehouden is niet dat van gebalde vuisten, maar van geopende handen en uitgestrekte armen. Met niet alleen onszelf als gesprekspartner, maar ook God. Met het verhaal van Jezus als spiegel kunnen we dat beeld van mens-zijn in de kerk spelenderwijs inoefenen. Hij roept ons op om 'ik' te leren zeggen, zonder het 'jij' op te geven.

Slachtoffers

Het evangelie stimuleert zo de individualisering. Maar het maakt ook opmerkzaam op de schaduwzijden ervan. Ik noem er twee. In de eerste plaats: mensen mógen op eigen benen staan, voor zichzelf spreken, hun eigen leven invullen — maar kunnen ze dat in onze samenleving ook? 'Ik' leren zeggen is een hele kunst, en voor we het weten overschreeuwen we onszelf. *'Wees u zelf! zei ik tot iemand; Maar hij kon niet: hij was niemand'* dichtte P.A. de Genestet. Er boven zette hij: *'Individualiteit'*. De eisen die tegenwoordig aan jonge mensen worden gesteld zijn enorm. En voor velen hangt de ruif eenvoudig te hoog. De samenleving vraagt dat ze zelfbewuste,

“'Wees u zelf! zei ik tot iemand; Maar hij kon niet: hij was niemand'”

flinke mensen met visie worden. Maar tegelijk stelt zij hen nauwelijks in staat het ook daadwerkelijk te worden. De toekomst is onzeker, het is leven bij de dag. De arbeidsmarkt is bijvoorbeeld zo grillig, dat het keurig uitstippelen van een carrière geen zin heeft. Je moet flexibel zijn, zegt men, maar je bent toch niet van elastiek? Een beetje stabiliteit in het leven heeft elk mens nodig. En dat wordt ons niet meer gegund. Als je het dan tenslotte niet meer kunt bolwerken en je de druk niet meer aankunt, dan wordt dat al gauw uitgelegd als persoonlijk falen. Het individualiseringsproces kent zijn slachtoffers. De kerk heeft er voor hen te zijn.

Individualisme

In noem nog een tweede schaduwzijde. Wil individualisering niet uitgroeien tot een vorm van *individualisme*, dan zal zij moeten worden bijgestuurd. Individualisme is, zoals elk -isme, een ideologie, een valse leer, waar mensen aan onderdoor gaan. Zij houdt in, dat mensen alléén nog maar 'ik' weten te zeggen, zonder 'jij'. Of desnoods zelfs ten koste van

'jij'. Bij deze negatieve keerzijde van individualisering moet de kerk nadrukkelijk de vinger leggen. Want lezen we in de bijbel niet een heel ander verhaal over wat mens zijn is? Het verhaal dat wij het meest tot ons recht komen in verantwoordelijkheid voor anderen? In de kerk is de grootste 'ik'-zegger een 'jij'-zegger. Kijk maar naar Jezus. Dat is toch wel even wat anders dan het: 'ikke, ikke, en de rest kan stikken'! Dat evangelische geluid mag best gehoord worden. Niet uit betweterigheid, maar omdat mensen er goed bij gedijen. Het mooiste zou natuurlijk zijn als we dit elkaar in de kerk ook zouden kunnen laten ervaren. In een kerkdienst bijvoorbeeld, als in het lied de ene stem de andere gaat dragen. Of als er een Onze Vader gebeden wordt, hand in hand. Of als er een beker wordt doorgegeven.

Dr F. de Lange is hoogleraar evangelistiek aan de Theologische Universiteit Kampen en universitair docent ethiek aan de Theologische Faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen.